

Fecr Yayınları: 683

SA'DEDDİN HAMMÛYÎ
-Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri-

Şaban ARGUN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör
Emrah BAŞ

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Mayıs 2023

ISBN: 978-625-6436-29-9

CR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

SA'DEDDÎN HAMMÛYÎ

-Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri-

Şaban ARĞUN

Ankara 2023

Şaban ARĞUN

1988 yılında Muş'a bağlı Kızılağaç beldesinde doğdu. 2004 yılında Kızılağaç İlköğretim okulundan mezun oldu. Aynı yıl Muş Anadolu İmam-Hatip Lisesine başladı. 2012 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2016 yılında "Mütekaddimûn Dönemi Eş'arî Kelam Alimlerinin Tasavvufa Bakışı (İbn Fûrek Örneği)" başlıklı yüksek lisans, 2023 yılında "Sa'deddin Hammuyî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" başlıklı teziyle doktora eğitimini tamamladı. 2013 yılında Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde çalışmakta olan yazar, evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR DİZİNİ	9
ÖN SÖZ	11
TEŞEKKÜR	13
GİRİŞ	15
A. Çalışmanın Konusu, Önemi ve Amacı	15
B. Çalışmanın Yöntemi	16
C. Çalışmanın Kaynakları	17
D. Sa'deddîn Hammûyî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış	23

BİRİNCİ BÖLÜM

HAMMÛYÎ'NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	31
1.1. Hayatı	31
1.1.1. İsim, Künye ve Nisbesi	31
1.1.2. Doğum Tarihi ve Yeri	35
1.1.3. Yetiştirilmesi ve Seyahatleri	36
1.1.4. Vefatı	39
1.1.5. Ailesi	40
1.2. İlmî ve Tasavvufî Kişiliği	49
1.2.1. İlmî Kişiliği	49
1.2.2. Tasavvufî Kişiliği	76
1.3. Eserleri	82
1.3.1. Kitapları	84
1.3.2. Risaleleri	89
1.3.3. Mektupları	104
1.3.4. Dîvânı	109
1.3.5. Kendisine Atfedilen Eserler	110
1.3.6. Günümüze Ulaşmayan Eserleri	114
1.4. Menkıbeleri	117

İKİNCİ BÖLÜM

HAMMÛYÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ	137
2.1. Hammûyî'ye Göre Tasavvufun Dindeki Yeri	138
2.2. İnsanın Metafizik Boyutu Hakkındaki Görüşleri	144
2.2.1. Ruh	146
2.2.2. Akıl	151

2.2.3. Nefis	154
2.2.4. Kalp	158
2.3. Tevhid Anlayışı	163
2.3.1. Vahdet-i Vücûd	166
2.3.2. A'yân-ı Sâbite (Hakâik-i Sâbite)	172
2.3.3. Tecelli ve Hicâb	177
2.3.4. Nur	182
2.3.5. Tevhid Anlayışını Temellendirmek İçin Kullandığı Metaforlar	184
2.4. Velâyet ve Nübüvvet	190
2.4.1. Velâyet	191
2.4.2. Hâtemü'l-Evliyâ	213
2.4.3. Nübüvvet	219
2.4.4. Velâyet-Nübüvvet İlişkisi	224
2.5. Manevi Tecrübe	230
2.5.1. Hâller	232
2.5.1.1. Üns	233
2.5.1.2. Muhabbet, Şevk ve Aşk	233
2.5.1.3. Sekr ve Sahv	234
2.5.1.4. Kabz ve Bast	235
2.5.1.5. Fenâ ve Bekâ	236
2.5.1.6. Cem' ve Fark	237
2.5.1.7. Vecd, Tevâcüd ve Vücûd	239
2.5.1.18 Gayb, Gaybet ve Huzûr	239
2.5.1.9. Havf-Recâ	240
2.5.1.10. Cezbe	242
2.5.2. Makamlar	243
2.5.2.1. Tevbe	243
2.5.2.2. Tevekkül	244
2.5.2.3. Zühhd	245
2.5.2.4. Sabır	246
2.5.2.5. Mârifet ve Yakîn	247
2.5.2.6. Mükâşefe ve Müşâhede	249
2.5.2.7. Rıza	250
2.6. Tasavvufî Eğitim ve Tarikat Âdâbı	250
2.6.1. Seyrüsülûk	251
2.6.2. Vera'	252
2.6.3. Fakr	253
2.6.4. Tefrîd ve Tecrîd	254

2.6.5. Zikir -----	255
2.6.6. Dua -----	257
2.6.7. Nefis Terbiyesi -----	258
2.6.8. Halvet -----	260
2.6.9. Semâ-----	262
2.6.10. Hırka Giyme Âdâbı-----	264

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAMMÛYÎ'NİN TASAVVUFÎ DÜŞÜNÇESİNDE İLM-İ HURÛFUN

YERİ -----	267
3.1. İlm-i Hurûf ve Hurufilik -----	268
3.2. Hammûyî'nin İlm-i Hurûf Nazariyesi -----	279
3.2.1. İlm-i Hurûf Nazariyesinin Teşekkülü/Kaynağı -----	282
3.2.2. İlm-i Hurûfun Gayesi ve Önemi -----	286
3.2.3. İlm-i Hurûfa Dair Görüşlerini Temellendirdiği Kavramlar-----	287
3.2.3.1. Nokta -----	288
3.2.3.2. Harf -----	290
3.2.3.3. Kelime ve Kelâm -----	307
3.2.3.4. Kitap-----	310
3.2.3.5. Diğer İlm-i Hurûf Terimleri -----	312
3.2.3.6. Daire -----	318
SONUÇ -----	331
KAYNAKÇA-----	339
EKLER-----	353
EK 1. Hammûyî'nin Türbesi-----	353
EK 2. Hammûyî'nin Bulunduğu Şehirleri Gösteren Harita -----	354
EK 3. Ed'yetü Sa'deddîn -----	355
EK 4. Dâiretü Ricâli'l-Gayb -----	356
EK 5. Hizbü'l-Mahbûb -----	357
EK 6. Âyât-ı Pencâne -----	359
DİZİN-----	361

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s	: aleyhi's-selâm
ABD	: Ana bilim dalı
AÜTAED	: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
b.	: bin (oğlu)
BD	: Bilim Dalı
BIÜFD	: Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	: bakınız
ç.	: çoğul
çev.	: çeviren
d.	: death
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DT	: Doktora tezi
ed.	: editör
EKEV	: Erzincan Kültür Eğitim Vakfı
H.	: Hicrî
haz.	: hazırlayan
JOSR	: Journal of Oriental Scientific Research
KİİFAD	: Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi
KURAMER	: Kur'an Araştırmaları Merkezi
k.s.	: kuddise sırruh
M.	: Milâdi
m.ö.	: Milâttan Önce
m.s.	: Milâttan Sonra
no	: Numara
nşr.	: neşreden
r.a	: radiyellahu anhu
s.a.v	: sallallâhu aleyhi ve sellem
SP	: Supplement Persan
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
ts.	: tarihsiz
v.	: vefat tarihi
vd.	: ve diğerleri
vr.	: varak
YLT	: Yüksek lisans tezi
yy.	: yüzyıl

ÖN SÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın (c.c) adıyla...

Âlemlerin Rabbine hamdolsun. Salat ve selam, efendimiz Muhammed Mustafa'ya onun âline ve ashabına olsun.

VI-VII/XII-XIII. yüzyıllar, tasavvufun zühd dönemini tamamlayarak kurumsallaştığı ve tekemmül ettiği bir dönem olması cihetiyle önemlidir. Bu dönemde sûfiler, tarikat faaliyetlerinin yanı sıra ilmî, siyasî ve kültürel alanda önemli faaliyetler icra etmişlerdir. Bu dönemi ayrıcalıklı kılan hususlardan biri, dönemin sûfilerinin metafizik ve ilm-i hurûf gibi konulara ilgi duymalarıdır. Abdülkâdir Geylânî (v. 562/1166), Ahmed Yesevî (v. 562/1166-1167), Ebü'n-Necîb Sühreverdi (v. 563/1168), Ahmed er-Rifâî (v. 578/1183), Abdulhâlik Gücdüvânî (v. 595/1199), Necmeddîn-i Kübrâ, Ebû Hafs Ömer Sühreverdi, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Ebü'l-Hasen eş-Şâzelî (v. 656/1258), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. 672/1273) gibi tasavvuf tarihinin önde gelen sûfileri bu dönemde yaşamışlardır. Dönemin önde gelen şahsiyetlerinden biri de gerek yaşantısıyla gerekse ortaya koyduğu fikirleriyle Sa'deddin Hammûyî'dir. Hammûyî, çok sayıda mürid yetiştirmiş, keşfedilmeyi bekleyen önemli eserler kaleme almış ve tasavvuf literatürüne önemli katkılar sunmuştur. Ne yazık ki bu kadar önemli bir konumda olmasına rağmen akademi dünyasında hak ettiği değeri görmemiştir. Onun birbirinden kıymetli eserlerini araştırmacılara tanıtmak ve genel çerçevesiyle tasavvufi görüşlerini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmanın, Hammûyî'nin görüşlerinin gündeme gelmesine ve bundan sonra akademi dünyasında hak ettiği ilgiyi görmesine vesile olması en büyük arzumuzdur.

Bu çalışma hazırlanırken Hammûyî'nin eserleri başta olmak üzere onun fikirlerini konu edinen kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu kaynaklar referans alınarak onun hayatı, ilmî ve tasavvufi kişiliğinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu esnada birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorluklar, çoğunlukla Hammûyî'nin eserlerine ulaşma ve okuma noktasında ortaya çıkmıştır. Eserlerinin büyük çoğunluğu yazma formunda olup dünyanın farklı kütüphanelerinde yer alması ve bazı yazma nüshalarının yıpranmış olması, özellikle çalışmanın ilk safhalarında güçlüklerle karşı karşıya kalın-

mıştır. Ayrıca eserleri elde ettikten sonra onların Hammûyî'ye ait olduğunu teyit etmek için ayrı bir araştırmaya tabi tutulması gerekmektedir. Karşılaşılan bir diğer zorluk ise Hammûyî'nin sembolik bir dil kullanması, ele aldığı konuların soyut olması ve bazı eserlerinin günümüze ulaşmamış olmasıdır. Bu, onun düşünce sistemini bir bütün olarak ortaya koymayı zorlaştırmaktaydı. Yine de elde edilen kaynakların çalışmanın amacını ortaya koyacak kadar yeterli bilgiyi ihtiva ettiği söylenebilir.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmamızın konusu, amacı ve önemi belirtilmiş, kaynaklar değerlendirilmiş, Hammûyî'nin yaşadığı dönem ve coğrafya siyasî, sosyal, ilmî ve tasavvufî açıdan incelenmiştir. Birinci bölümde Hammûyî'nin nisbesi, hayatı, ailesi, hocaları, talebeleri, ilmî ve tasavvufî kişiliği hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca eserleri tek tek incelenmiş, eserlerin konusu, günümüze ulaşmış ve ulaşmadıkları, hangi kütüphanede yer aldıkları, yazma halinde olanların nüshaları ve nüshalarda kullanılan yazı çeşitleri ve varsa haklarında yapılan akademik çalışmalardan bahsedilmiştir. İkinci bölümde Hammûyî'nin eserlerinde yer verdiği konular ve talebelerinin ondan naklettikleri fikirlerinden hareketle tasavvufî görüşleri ele alınmıştır. İlk olarak onun tasavvufa biçtiği rol ve tasavvufun Kur'ân ve Sünnet açısından taşıdığı anlama dair görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra tasavvufî görüşleri; insanın metafizik arka planı, vahdet-i vücûd, nübüvvet-velâyet ilişkisi, tarihi süreç içerisinde sûflerin yaşantı ve tecrübeleri sonucu ortaya çıkan bazı kavramlar üzerinden -onun ele aldığı kadarıyla- incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Hammûyî'nin tasavvufî düşüncesinin esaslarından birisini oluşturan ilm-i hurûfa dair görüşleri, bu minvalde oluşturduğu terminoloji ve ilm-i hurûfu kullandığı alanlar ele alınmıştır. Onun ilm-i hurûfa dair fikirlerinin, ilgili literatüre ne oranda katkı sunduğunu daha iyi görebilmek için kısaca harflere ilişkin ilimlerin tarihine ve Hurûfîliğe değinilmiştir. Daha sonra Hammûyî'nin ilm-i hurûf düşüncesinin; kaynağı, amacı ve kavramları ele alınmıştır.

Şaban ARGUN

Muş 2023